

"A FIATAL HEGEL" — 50 ÉV UTÁN

(Kritikai észrevételek Lukács könyvéhez)

Koncz Ilona

A fiatal Hegel jelentős állomás volt mind a Hegel-kutatásban, mind pedig a szerző személyes fejlődésének útján. Nem várható el azonban, hogy egy filozófiai munka fölött nyomtalanul múljon el 50 év. Különösen nem, ha olyan kimagasló, állandóan ideológiai csaták keresztüzében álló filozófussal foglalkozik, mint Hegel, a kérdéses 50 év pedig az 1938 és 1988 közti időszak: ez esetben ugyanis nemcsak az újonnan fölfedezett tények, adatok és a rájuk épülő új elméletek kezdhetik ki a szóban forgó mű érvényességét, hanem az időközben bekövetkezett szemléletmódbeli változások is. Minthogy az utóbbi két évtizedben igen jelentős előrehaladás következett be Hegel fiataalkori munkásságának kutatásában, mégpedig mind a tények föltárása, mind a szemléletmód alakulása tekintetében, föltétlenül szükséges, hogy Lukács Hegel-könyvét az új kutatási eredményekkel szembesítsük. Ez utóbbiak főleg Hegel jénai korszakára vonatkoznak, így a szembesítés elsősorban Lukács könyvének e korszakot tárgyaló fejezeteit érinti; a szemléletmód változása viszont inkább a Lukács által alkalmazott módszert kérdőjelezi meg, ez pedig az egész műben egységes — kritikai észrevételeink ennyiben az egész könyvre vonatkoznak.

Az alábbiakban először is összefoglaljuk azokat a főbb kutatási eredményeket, amelyek nyomán Hegel jénai korszakának tanulmányozása új lendületet és bizonyos értelemben új irányt vett. Ezek: 1967-ben Heinz Kimmerle közlése a fáradtságos filológiai-történeti kutatásainak gyümölcsét, Hegel jénai kéziratának újonnan kialakított kronológiai sorrendjét.¹ 1968-ban útjára indul a Gesammelte Werke, Hegel összes műveinek az új kronológián alapuló kritikai kiadása: az azóta megjelent nyolc kötet közül öt jénai írásokat

¹Hegel-Studien 4., Bouvier, Bonn 1967, 137—145. o.

tartalmaz. Végül 1975-ben elveszettnek hitt jénai és nürnbergi Hegel-kéziratokat találunk.²

Az új eredmények közül elsősorban a kronológiai változások forradalmasították Hegel jénai periódusának kutatását. Ez könnyen belátható, ha Kimmerle kronológiáját összevetjük azzal, amelynek alapján Lukács dolgozott:

<u>Hegel fontosabb jénai írásai</u>	<u>Kimmerle</u>	<u>Lukács</u>
I. "A schellingi és a fichte-i filozófia különbsége"	1801	1801
II. Disszertáció	1801	1801
III. "Hit és tudás"	1802	1802
IV. "A természetjog tudományos tárgyalás-módjáról"	1802	1802
5. "Az erkölcsiség rendszere"	1802--1803	1801--1802
6. I. reálfilozófia (Jénai előadások)	1803--1805	1803--1804
7. Jénai logika, metafizika és természet-filozófia	1804--1805	1801--1802
8. II. reálfilozófia (Jénai előadások)	1805--1806	1805--1806

A római számokkal jelölt írásokat maga Hegel jelentette meg a megírásukat követően, így ezek időrendje azonos a két kronológiában. A többi írás kéziratban maradt ránk, ezek közül csak az 1805--1806-os előadások datálására volt biztos adat már A fiatal Hegel megírásakor is.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy nem beszélhetünk teljesen egységes "régii" kronológiáról Hegel jénai írásait illetően. Hegelnek életében kiadatlan kéziratait századunk első éveitől kezdve tették közzé különböző kiadók (a legismertebbek: H. Nohl, J. Hoffmeister, G. Lasson kiadásai), megkísérelve a kéziratok kronológiai besorolását. Neves Hegel-kutatók, mint pl. Th. Haering és F. Rosenzweig, módosítottak a datálások némelyikén, így a különböző elemző munkákban egyes hegeli kéziratok eltérő keltezéssel szerepelnek. Lukács, nem végezván önálló filológiai munkát, bizonyos elvi megfontolások alapján (ezekről később még szó lesz) és — mint ki fog derülni — nem éppen szerencsés kézzel válogatott a különböző lehetőségek között.

²Eva Ziesche: "Unbekannte Manuskripte aus der Jenaer und Nürnberger Zeit im Berliner Hegelnachlass, Zeitschrift für philosophische Forschung 1975; lásd még N. Baum—K. R. Meist: "Durch Philosophie leben lernen. Hegels Konzeption der Philosophie in den neu aufgefundenen Jenaer Manuskripten, Hegel-Studien 12, 1977.

Általában a régi, de különösen a Lukács által fölhasznált kronológiában a felületes szemlélőnek is föl kell hogy tűnjék az az aránytalanság, amely a szóban forgó írások időbeli megoszlását illeti. Eszerint a legtöbb írás (a fölSOROLTAKON kívül még négy cikk és több recenzió a Schellinggel közösen szerkesztett és írt Kritisches Journal der Philosophie-ben) az első két évben született. E mennyiségi rejtély mellett a régi kronológia tartalmiakkal is szolgált a Hegel-kutatás számára. A szóban forgó művek ugyanis ráadásul különböző stílusokat képviselnek és a bennük földolgozott problémákat különböző tartalmi és logikai fejlettségi szinteken oldják meg. Ezekre a tényekre nézve csak nagyon mesterkéltnak magyarázatok találhatók a korábbi kronológia alapján álló Hegel-irodalomban: különböző visszaeséseket, ellentmondásokat, egyenetlenségeket kellett föltételezniük a kutatóknak Hegel jénai fejlődésében.

Lássunk egy példát rá, hogyan birkózik Lukács a téves kronológia teremtette nehézségekkel. Az első jénai évek ellentmondás-fölfogásával kapcsolatban megállapítja, hogy Hegel "néhány éven keresztül terminológiailag elfogadja az ellentmondásnak és az ellentmondás megszüntetésének schellingi megjelöléseit. Mindig 'indifferencia-pont'-ról, 'intellektuális szemléletről' stb. beszél. De emellett megtaláljuk, minden közvetítés nélkül a frankfurti rendszertörődékben korábban már kifejtett ellentmondás-fölfogás továbbvitelét és kiépítését... A Jénai logikában például kifejezetten arról beszél, hogy az abszolútumban az ellentétek nincsenek tökéletesen megszüntetve, vagy akárcsak kioltva, ami pedig éppenséggel az ellentétek megszüntetéséről valott schellingi koncepció lényege."³ (285. o.) A helyes kronológia ismeretében nyilvánvaló, hogy a Jénai logikával⁴ nem bizonyítható a fejlettebb ellentmondás-fölfogás "minden közvetítés nélküli" megjelenése ill. továbbvitelére az első jénai években, hiszen ez a kézirat valójában 1804--1805-ben keletkezett. Kimutatható viszont, mint erre később rátérünk, e fejlettebb ellentmondás-fölfogás fokozatos, a hegeli reáldialektika fejlődésén alapuló kialakulása.

Lukácsot — a könyv egészére jellemző módon — nem zavarták túlságosan a hegeli dialektika fejlődésének akkoriban megmagyarázhatatlan jelenségei. Ki-

³Lukács György: A fiatal Hegel, Kossuth--Akadémiai, Budapest 1967. Az idézetek oldalszámát a főszövegben zárójelben adom meg. (Kiemelések tőlem -- K. I.)

⁴A továbbiakban a leggyakrabban szereplő Hegel-művek címeit rövidítve adom meg: Az erkölcsiség rendszere: Erkölcsiség; A természetjog tudományos tárgyalásmódjairól...: Természetjog-tanulmány; Jénai logika, metafizika és természetfilozófia: Jénai logika; A szellem fenomenológiája: Fenomenológia.

munkált ugyanis egy, a hegeli filozófiával kapcsolatos minden problémát "kezelni tudó" magyarázatot, amint ez következő gondolataiból világosan kitűnik: "Az effajta ismétlődő és elkerülhetetlen visszaesések ellenére, amelyek együtt járnak az idealista dialektika általános korlátaival, a dialektikának ez az új /mármint a Jénai logika-beli -- K. I./ értelmezése óriási előrelépést jelent ... persze ahhoz, hogy el lehessen jutni az adekvát és következetes felfogáshoz, Hegel zseniális gondolatát előbb materialista módon 'talpra kellett állítani', vagyis világosan fel kellett ismerni, hogy ez az egész dialektikus mozgás maguknak a tárgyaknak objektív, a tudattól független mozgástörvénye." (287. o.)

Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a régi kronológia alapján nem lehetséges Hegel jénai fejlődésének valódi rekonstrukciója. Tény, hogy pl. a Jénai logika valódi szerepének föltárása lehetetlen volt mindaddig, amíg tényleges keletkezési idejénél 3-4 évvel korábbra datálták. Hogy itt "visszaeséseket" kellett föltételezni, erről már volt szó. Fontosabb azonban ennél, hogy nem lehetett helyesen leírni Hegel logikai és reálfilozófiai fejlődésének összefüggését. Minden azt látszott igazolni, hogy Hegel előbb konstruált egy logikát, majd ennek alapján leírta -- esetleg ennek struktúrájába belekényszerítette -- a reális jelenségeket. Minthogy azonban a Jénai logikát több, jelentős gazdasági-társadalmi-politikai kérdéseket tárgyaló és rendszerő írás előzte meg, joggal föltételezhető egy ellenkező irányú hatás is. A jénai logika szerepének megítéléséhez hozzájárulnak azok az írások -- az új kutatási eredmények nyomán kibontakozó valóságos "fiatal-Hegel reneszánsz" termékei --, amelyek megkísérlik rekonstruálni az első jénai évek logikáját (pl. Kimmerle, J. H. Trede).⁵ Több kutató, pl. Klaus Düsing és Kimmerle, azt a nézetet vallja, hogy Hegel ebben az időben egy negatív dialektikát alkalmazott, a tézis--antitézis--szintézis dialektikáját még nem fedezte föl a maga számára adekvát logikai formaként.⁶ Véleményem szerint ezt a formát éppen reálfilozófiai vizsgálódásai, mindenekelőtt a munkafolyamatnak az Erkölciségben található elemzése alapján adaptálta végérvényesen logikájában.

⁵Heinz Kimmerle: "Das Problem der Abgeschlossenheit des Denkens. Hegels 'System der Philosophie' in den Jahren 1800--1804", Hegel-Studien, Beiheft 8, Bouvier, Bonn 1970, 48--72. o.; Hermann Schmitz: "Das unendliche Urteil und der Schluss als Prinzipien der Dialektik", in: Hegel als Denker der Individualität, Meisenheim a. Gl. 1957; J. H. Trede: "Hegels frühe Logik (1801--1803-4)", Hegel-Studien 7.

⁶Kimmerle, i. m. 66--70. o.; Klaus Düsing: "Idealistische Substanzmetaphysik. Probleme der Systementwicklung bei Schelling und Hegel in Jena", in: Hegel in Jena/Hegel-Studien, Beiheft 20, 32--34. o.; lásd még Trede, i. m.

A Jénai logikával kapcsolatos újabb kutatások meghatározó jellegzetessége, hogy nem tekintik ezt a munkát A logika tudománya valamiféle fejletlenebb elődjének. Jénában ugyanis még nem olvasztotta egybe Hegel a logikát az ontológiával. A Jénai logika bizonyos fókig inkább a Fenomenológia elődjének tekinthető, mutatja ki Otto Pöggeler és Hermann Schmitz,⁷ Hegel ugyanis ezt az írását is bevezetésnek szánta filozófiai rendszeréhez, s ebben is a véges gondolkodásnak a végtelen, a filozófiai gondolkodáshoz vezető útját kísérelte meg bemutatni. A Jénai logikának ez a vonása föltűnhetett volna Lukácsnak is, hiszen ez nem függ a datálástól, és a szerző amúgy is nagy gondot fordított rá, hogy a jénai periódusban föllelje a Fenomenológia előzményeit. Ám Lukács részint csak utalásszerűen foglalkozott Hegelnek e terjedelmes kéziratával (miközben két röpirattöredéknek külön fejezetet szentelt), részint éppen ellenkezőleg, azon fáradozott, hogy kimutassa a Jénai logika előfutármivoltát A logika tudományához és egy marxista dialektikus logikához viszonyítva. Ez a probléma összefügg azzal, hogy szerzőnk számára a fiatal Hegel egyáltalában véve elsősorban az érett Hegel előfutára. Mindezt jól illusztrálja a következő idézet: "De ha közelebbről szemügyre vesszük a logikáról vallott nézeteinek első megfogalmazását, az úgynevezett 'Jénai logikáét', akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy azok mellett a tiszta problémakifejtések mellett, amelyek későbbi Logikájának felépítése során is irányadók maradtak számára ... számos olyan gondolat is van e műben, melyet Hegel már a Fenomenológia megírásának idején hallgatólagosan elvetett... A formális és dialektikus logika pontos elhatárolása, egymással való helyes kapcsolatuk kifejtése csíraszerűen bennefoglaltatik ugyan a 'Jénai logika'-ban, és a mű a filozófiai tisztázottság tekintetében jóval magasabb szintet ért el, mint Schelling bármikor, de mindez — Hegel mércéjével — mégis csíra csupán." (265. o.)

Az újabb kutatások általában nagy figyelmet szentelnek a Jénai logikának. A kutatók egy része a korszakhatár szerepét tulajdonítja ennek a kéziratnak (Kimmerle, Pöggeler, Göhler). Ezt a legpregnansabban talán Gerhard Göhler fejezi ki: szerinte a hegeli rendszerek a Jénai logikától kezdődően "oly mértékben teszik folyékonnyá a merev értelmi fogalmakat, hogy reflexiójuk szükségképpen fejlődést implicáljon és végül önmagában zárt rendszert

⁷Otto Pöggeler: "Die Komposition der Phänomenologie des Geistes", in: Hegel-Studien, Beiheft 3, 1964; Hermann Schmitz: "Die Vorbereitung von Hegel Phänomenologie in seiner 'Jenenser Logik'", Zeitschrift für Philosophische Forschung 14., 1960.

eredményezzen".⁸ Az 1801--1804-es periódusnak Kimmerle szerint is az ad különös jelentőséget, hogy ebben az időszakban dől el a hegeli rendszer zárt-ságának ill. nyitottságának a kérdése. Kimmerle jelentős Hegel-monográfiájának éppen ez a központi problémája: "hogyan vonatkoztatható a filozófiai-szisztematikus gondolkodás a történelmi élet gyakorlatára?".⁹

A fentiekből jól látható, mennyire megtermékenyítette a kutatást a Jénai logika új időrendi besorolása, míg a régi gyakorlatilag lehetetlenné tette ennek a munkának az elhelyezését Hegel filozófiai arculatának kibontakozásában.

Szembetűnő mármost Lukács könyvében, hogy a szerző, mintha csak fölis-merné a hibás kronológiából adódó nehézségeket, a legtöbb esetben meg sem kísérli Hegel jénai fejlődésének nyomkövetését. Abból a föltevésből kiindulva, hogy az 1805--1806-os előadások tartalmazzák "a hegeli gazdaságtan legérettebb formáját a jénai korszakban, ... mindenütt, ahol ez csak lehetséges, ebben a legérettebb formájukban" jellemzi és bírálja Hegel nézeteit. (331. o.) Könyvének egészére nézve mégis azt reméli a szerző, hogy "alapvető vonásait tekintve -- már amennyire ez az eddig ismert anyag alapján lehetséges -- /Lukács itt a Hegel-hagyaték állapotára és kronológiai problémákra gondol -- K. I./ helyesen ábrázolja Hegel fejlődését". (25. o.) Ez azonban ellentmondás, amelyre különösen a könyv fő célkitűzésének ismeretében derül fény. Lukács ugyanis arra vállalkozik, hogy "kölcsonös kapcsolatban vizsgálja Hegel gazdasági nézeteinek és tisztán filozófiai dialektikájának fejlődését". (27. o.) Viszont csak a jénai korszaktól fogva maradtak ránk Hegelnek olyan írásai, amelyek gazdasági nézeteit tartalmazzák.

Fölvetődik a kérdés, hogy vajon a Lukács számára ismert anyag alapján nem lehetett volna-e a jénai fejlődésnek legalább bizonyos csomópontjait megragadni. Különös tekintettel arra, hogy A fiatal Hegel központi célkitűzése alapján leginkább érdekes, Hegel "gazdasági nézeteit" tartalmazó kéziratok (az általunk közölt kronológiában a IV., 5. 6. és a 8. számot viselők) egymáshoz viszonyított kronológiai sorrendjében (egy kivétellel) nem következett be lényeges változás. Vajon nem lett volna-e érdemes e kéziratokban a gazdasági nézetek különböző fejlettségi fokát vizsgálni? Az e témakörben született újabb munkák, valamint e sorok írójának kutatásai egyaránt azt mutatják, hogy Lukács könyvének fő intenciója, s egyáltalán a marxista Hegel-kutatás szempontjából nagyon is hasznos lett volna ez a vizsgálat.

⁸Gerhard Göhler: Dialektik und Politik in Hegel frühen politischen Systemen, Ullstein, Frankfurt--Berlin--Wien 1974, 362. o.

⁹Kimmerle, i. m. 6. o.

Heinz Kimmerle például nemcsak azt állapítja meg, már idézett könyvében, hogy "a munka jelensége a jénai rendszervázlatokban központi helyet foglal el" — ezt a véleményt ma már a polgári kutatók zöme is magáénak vallja —, hanem kimutatja, hogy e vázlatok közül az egyik legkorábbiában, az Erkölciségben jut Hegel a legközelebb ahhoz a munkafogalomhoz, amelyet később a fiatal Marx (anélkül hogy tudott volna Hegel nevezett kéziratának létezéséről) dolgozott ki. A munka itt, mutat rá Kimmerle, "tudatos cselekvés a természettel szemben, amelynek révén az ember a természet fölé emelkedik. Ez a cselekvés egy bizonyos fokig a természet törvényei alatt áll. Mint Marxnál, az ember 'természeti hatalomként' lép fel a 'természeti anyaggal' szemben". Az 1803—1804-es, valamint az 1805—1806-os előadásokban viszont "a munkának a természethez való viszonya mindinkább visszalép a jelenség tudatszerű struktúrájának megragadása javára".¹⁰ Hasonló véleményen van Gerhard Göhler, aki 1974-ben külön kötetben adta ki Hegel jénai gazdasági-politikai írásait. Szerinte a tulajdonképpeni fejlődés Hegel politikai rendszerkoncepciójában "nem a korai politikai rendszerek és a Jogfilozófia között megy végbe, hanem a jénai periódusban magában: az Erkölciség és az 1805—1806-os jénai Reálfilozófia között".¹¹ Magáról az Erkölciségről ezt írja Göhler: "Hegel itt, nyomban a rendszer kezdetén, a természethez való anyagi vonatkozással indít és kitart mellette a puszta tudati struktúrába való bármilyen visszavétel nélkül ... a rendszer csaknem materialista megalapozást nyer".¹²

Kimmerle és Göhler idézett megállapításai nemcsak arra engednek következtetni, hogy jelentős különbség van a korai és a későbbi jénai évek Hegelének gazdasági-politikai nézetei között, hanem egyenesen azt sugallják, hogy egy materialista jellegű kiindulópontnak és egy későbbi idealista fordulatnak lehetünk tanúi a jénai években.

Hasonló irányú változást lát Jürgen Habermas is Hegel gondolkodói fejlődésében a jénai előadások (reálfilozófiák) szellemfilozófiai része, valamint a későbbi művek megfelelő tematikájának az összevetése alapján. Arbeit und Interaktion c., 1970-es írásában azt a tézist állítja föl, miszerint Hegel, jénai előadásaiban, "a szellem kiművelési folyamatának olyan sajátos rendszerét dolgozza ki, amelyet később feladott". Ebben a rendszerben ugyanis "nem a szellem az..., amely többek között a nyelvben, a munkában és az erkölcsi viszonyokban misztifikálódik, hanem éppen a nyelvi szimbolika, a mun-

¹⁰Uo. 219., 221. o.

¹¹I. m. 9. o.

¹²I. m. 489. o.

ka és az interakció dialektikus összefüggése határozza meg a szellem fogalmát".¹³

Az újabb irodalomból kiválasztott három munka imént megidézett téziseiből annyi tehát bizonyára kitűnik, hogy Hegel jénai gazdasági-politikai nézeteinek a változása különösen izgalmas föladványt jelent a marxista Hegel-kutatás számára. Ezért szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, vajon mi késztette Lukácsot arra, hogy, saját célkitűzésével szöges ellentétben, éppen a gazdasági-politikai írások esetében lemondjon Hegel jénai fejlődésének nyomkövetéséről, s a filozófus nézeteit csak "legérettebb" formájukban ismeresse. Véleményem szerint kizárólag tudományos motívumok alapján nem adható válasz erre a kérdésre, ezért további vizsgálódásainkba egy másik síkot, a szemléletmódét, vagy másképpen az ideológiáét is be kell vonnunk.

Úgy tűnik, hogy az ideológiai szempont már Lukács azon döntésében is szerepet játszott, amellyel Hegel jénai írásainak egy meghatározott kronológiai sorrendje mellett foglalt állást. Már utaltunk rá, hogy A fiatal Hegel megírásakor a különböző kutatók által alkalmazott kronológiák nem mindenben egyeztek meg egymással. Az egyik legfontosabb eltérés az Erkölciség időbeli besorolásában mutatkozott meg. A kutatók többsége ezen írás keletkezési idejét 1801—1802-re tette, Lasson viszont úgy találta, hogy az Erkölciség nem más, mint a Természetjog-tanulmányban kifejtett jogfilozófiai és társadalomelméleti program rendszeres kifejtésére tett kísérlet, s így e tanulmánynál később, 1802—1803-ban keletkezett. Mint láttuk, az újabb filológiai-történeti kutatások Lassonnak adtak igazat. Nem így Lukács. Szerinte "sokkal érettebb és jellegzetesebb a természetjogról írott tanulmány" (331. o.), vagyis ez keletkezett később. Döntését lényegében két érveléssel támasztotta alá. E két érvelés szerint az Erkölciség egyrészt "a schellingi terminológiával való kísérletezés tetőzése" (378. o.), másrészt a "statikus ábrázolásmód" (331. o.) a jellemző rá. Ezzel szemben "a schellingi fogalomalkotás és terminológia hatása a Természetjog-tanulmányban lényegesen gyengébb" (379. o.), s a kifejtés módja ugyanezen munkában sokkal fejlettebb: történeti. (382. o.)

Az első érvelés azért bizonyító erejű Lukács számára, mert szilárd meggyőződése a következő: "Az a fejlődési folyamat, amelynek során Hegelnél megerősödnek a társadalmi problémák konkrét megragadásának realista tendenciái, párhuzamosan halad a fogalomalkotás schellingi formájának elvetésével." (379. o.) Meg kell jegyezni, hogy Lukácsnak ez a tézise, tartalom és forma párhuz-

¹³Jürgen Habermas: "Arbeit und Interaktion", in: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Frühe politische Systeme, 786--787. o.

zamos, egyenesvonalú fejlődéséről a fiatal Hegelnél, nemcsak sematikus, de az újabb kutatások fényében kifejezetten téves. Ami az Erkölcsiséget illeti, ebben a rendszervázlatban különösen realista és eredeti tartalmak törnek utat maguknak, egy valóban mesterkélt és schellingizáló formában. A második érv, a Természetjog-tanulmány történetiségének a kiemelése, nem csekély okból volt fontos Lukács számára; szerzőnk ugyanis minden alkalmat megragadott arra, hogy Hegelt a történelmi materializmus előfutárának tüntesse föl. (Lásd pl. 345., 356., 359. o.) Nyilvánvaló, hogy Lukács itt a következő azonosításokat alkalmazza: történeti szemléletű = a történelmi materializmushoz közelebb álló = fejlettebb (érettebb) = későbbi. Ezzel az eltérő kronológiák közti választás már el is dőlt a számára. Miközben a természetjog-tanulmány-ra mindebből ténylegesen annyi érvényes, hogy az valóban történeti szemléletű.

Ugyanakkor az a tétel, miszerint az Erkölcsiség tárgyalásmódja statikus, azaz történelmietlen lenne, szintén erősen vitatható. Herbert Marcuse szerint pl. ez az írás a kultúra fejlődésének különböző stádiumait mutatja be, ontológiai s egyben történelmi folyamat gyanánt, melyben mindenesetre egyre inkább az ontológiai jelleg kerekedik felül.¹⁴ Jelen recenzens úgy látja, hogy ebben a műben az, a Természetjog-tanulmány által fölállított követelmény valósul meg, hogy az egyes természetjogi kategóriákat (ilyenek pl. a tulajdon, letét, szerződés stb.) nem abszolútként, hanem levezetettként kell bemutatni, ahogyan azok a különböző társadalmi-gazdasági folyamatok szükségszerű rendszerében föllépnek — a példaként említettek a munkamegosztás meghatározott fejlődési fokán.

Az előfutár-mivolt hangsúlyozása összecseng Lukácsnak azzal a szándékával, hogy "Hegelt kezdettől fogva Marx távlatából vizsgálja és magyarázza". (9. o.) Lehetne vitatni ezt a filozófiatörténeti megközelítésmódot is, de sokkal kifogásolhatóbb az, ahogyan ezen megközelítésmódon belül Lukács konkrétan eljár. Nevezetesen, hogy az egyes problémakörök tárgyalását Marx, Engels és Lenin olyan megállapításaira alapozta, amelyeket a marxizmus klasszikusai — természetesen — az érett Hegellel kapcsolatban tettek, hiszen a filozófus munkásságát csak a Fenomenológiától kezdve ismerték. Ahhoz mármost, hogy a marxizmus klasszikusainak megállapításai érvényesek legyenek Hegelnek a Fenomenológiát megelőző korszakára, ezt a korszakot oly módon kellett értelmeznie Lukácsnak, mint amely csak fokozatokban tér el az érett Hegel munkásságától, mint amelyben már csírájukban megtalálhatók mindazon gondolatok,

¹⁴ Herbert Marcuse: Ész és forradalom, Gondolat, Budapest 1982, 73. o.

amelyek a későbbi Hegelnél teljes rendszerre formálódnak. Eközben a fiatal Hegel lehet egy kissé forradalmibb, egy kissé republikánusabb, mint a későbbi, de filozófiai arculata nem tartalmazhat ellentmondó vonásokat a klasszikusok azon alapvető megállapításaihoz viszonyítva, amelyeket az érett Hegelről tettek! Vagyis kifejezheti "a tevékeny oldalt", de "természetesen" nem ismerheti "a valóságos érzéki tevékenységet mint olyant". (Vö. 21--22. o.) Módszere lehet egyre dialektikusabb és történetibb, de mindig ellentmondásban idealista rendszerével, alkalmasan a Marx által való "talpraállításra". Lukács ebben kérlelhetetlen. Rendíthetetlenül vallja: "Hegel csak idealista módon tehette meg a dialektika felé vezető lépést." (404. o.)

Ezek után nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Lukács "mindenütt, ahol ez csak lehetséges", a legérettebb formájukban elemzi Hegel jénai gazdasági-politikai nézeteit, vagyis elsősorban az 1805--1806-os előadások alapján, amelyek valóban a legközelebb állnak Hegelnek a marxizmus klasszikusai által ismert műveihöz. Így azonban éppen csak Hegel jénai fejlődése nem kerül terítékre, s különösen háttérbe szorul e korszak egyik első, a fiatal Marxhoz és magához Lukácshoz valójában a legközelebb álló írása, az Erkölciség!

Hegelnek erről a művéről így hangzik Lukács sommás, már az eddigiek alapján is gyaníthatóan téves ítélete: "Az erkölcsiség rendszere az idealista konstrukciók tetőpontja." (379. o.) Ezen ítélet alapján Lukács följogosítva érzi magát arra, hogy a lehető legkevesebbet foglalkozzék ezzel a munkával. Néhány idézetet hoz ugyan belőle, de általában csak valamilyen lényegtelen összefüggésben (még akkor is, ha a szóban forgó idézet egyébként nagyon lényeges összefüggéseket szintén tartalmaz). Következő két idézetünk híven tükrözi ezt az eljárásmodot, valamint azt, hogy Lukács komoly figyelmet csak a "legérettebb" koncepciónak szentel. "Már akkor is -- írja Lukács --, amikor Hegel legelőször, még kezdetlegesen rendszerezni kezdi a gazdasági kategóriákat, feltűnik, hogy dialektikus triád formájában csoportosítja őket, sőt, az egy csoportba egyesített gazdasági kategóriák összefüggése a következtetés hegeli formáját ölti. Így például Az erkölcsiség rendszerében a szükséglet, a munka és az élvezet triádjával kezdi fejtegetéseit, hogy azután továbblépjen ugyanennek az összefüggésnek a másik, magasabb oldalához: a birtokbavétel, maga a munka tevékenysége, a termék birtoklása triáddhoz." (331--332. o.) Ezek után Lukács gyorsan rátér az 1805--1806-os előadásokra, mint amelyekben a munka dialektikája "jóval egyértelműbben jelenik meg". (332. o.) A munka és a tárgy kapcsolatáról, majd a munkának az emberré-válásban betöltött szerepéről kialakított hegeli fölfogást elemezve a következőket írja: "Hegel idealista előítéletei abban jutnak kifejezésre, hogy a

tisztán szellemi képességek ébredését az emberben, az átmenetet az álomszerű állapotból, a természetadta világ 'éjszakájából'¹... a nyelvig — mindezt a munkától függetlenül tárgyalja és a munka tulajdonképpeni vizsgálatát magasabb fokra helyezi, ahol az emberi képességek már kialakultak." (333. o.)

Véleményem szerint egyvalami okvetlenül föl kell hogy tűnjék az elfogulatlan olvasónak, amennyiben a fönti, Lukácsnál is röviddel egymás után következő két idézetet összeveti. Az ti., hogy a két idézetben Hegel kétféle koncepciója jelenik meg a "szellemi képességek" és a nyelv keletkezéséről. A második idézet szerint az 1805–1806-os előadásokban Hegel idealista módon jár el, amikor a szellemi képességek kialakulását a munka elemzése után, attól függetlenül tárgyalja. Mindössze az nem érthető, hogy miért tér rá emez idealista koncepció méltatására Lukács, mielőtt alaposan nem járt végére az első idézetben valószínűsíthető materialista koncepciónak. Hiszen az Erkölc-siség Lukács közlése szerint is a szükséglet—munka—élvezet triádjával kezdődik, vagyis bármiféle "szellemi" kategória csak később (Hegelt csak kicsit is ismerve: várhatóan az előbbiekből valamiképpen levezetve) kerülhet tárgyalásra.

S valóban: csak egy kicsivel kell részletesebben ill. tovább követni Hegel gondolatmenetét az Erkölc-siségben ahhoz, hogy a második munkatriádban — amelyet Lukács csak megemlít — fölleljük azt a mozzanatot, amely minden ésszerűnek kiindulópontja ebben a műben: "a szubjektum vonatkozását az objektumra, vagyis az objektum eszmei meghatározását a vágy által". (Kiemelés tőlem — K. I., 21. o.)¹⁵ Nem másról van itt szó, mint az objektum munkatevékenység által létrehozandó formájának, vagyis a célkitűzésnek a megjelenéséről a munkatevékenység kiindulópontjában. Ez az objektum (eszmei) birtokbavétele, a mű szárnypróbálgató szóhasználatával. A célkitűzést követi maga a munka tevékenysége. A harmadik mozzanat a termék birtoklása, a lehetőség a megsemmisítésre, amely azonban — az első triád 3. tagjával ellentétben, magasabb fokot képviselve — eszmei marad. A következő triádban a munkatevékenység tényleges folyamata játszódik le három primitív formában: növénytermesztés, állattenyésztés, majd az intelligencia munkája, a legelemibb képzés: a munkatapasztalatok átadása. És ezen a ponton már "elő kell lépnie az ésszerűnek mint olyannak és reálissá kell lennie". (25. o.) Az ésszerű természetes közvetítője a gyermek (a generációk között), a természettől már elszakított, magasabbrendű közvetítő a szerszám (a munka a szerszámban az ál-

¹⁵ A következő néhány idézet oldalszámát a főszövegben zárójelben adjuk meg Az erkölc-siség rendszeréből, lásd: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Frühe politische Systeme.

talánosságba emelkedik), így minden előkészület megtörtént ahhoz, hogy végül e kettő egységeként megszülessék a beszéd, "az ész szerszáma, az intelligens lény gyermeke". (29. o.) Hegel az egész eddigi folyamatot a "természet potenciája" címmel illeti, s amennyiben ez kifejtette hatását a megadott csomópontokon, beszélhetünk csak társadalomról. A következő új szakaszt a filozófus "formális eszmei potenciának" nevezi és a munkamegosztással indítja, amelynek föltételei az eddigiekben kialakultak. Ezen a fejlettségi szinten születik a jog szférája. (31--34. o.) E gondolatmenet további követésére nincs lehetőségünk. Annyi talán kiderül az eddigiekből, hogy itt semmiféle misztikum, idealizmus nem fedezhető föl. Elmondható ez a mű egész menetére, mindaddig, amíg az az állami szféra fölvázolása közepette, a kormányzat különböző formáinak tárgyalásakor megszakad.

Mindössze az nem érthető a föntiek ismeretében, hogy miért tartotta jóval érdekesebbnek Lukács az 1805--1806-os előadásokat. Különösen érthetetlen ez akkor, ha meggondoljuk, hogy későbbi Ontológiájának bizonyos elemei már kirajzolódnak A fiatal Hegelben: mindenekelőtt a legfontosabb, hogy ti. a munka az emberi gyakorlat ősfarmája. Lukács azt is fölismeri, hogy Hegelnél is megtalálható Jénában ez a fölfogás. (358. o.) Csak éppen azt nem ismerte föl, hogy az Erkölciség -- formálódó Ontológiájának az előképe! (Az Ontológiában már nem találunk utalást, sem a történeti, sem a szisztematikus fejezetekben, az Erkölciségre.) Ezt az írást végleg letudta Lukács A fiatal Hegelben azzal, hogy az "az idealista konstrukciók tetőpontja". Véleményem szerint itt egy paradoxonról van szó, amely egyúttal elemzésünk végkicsengése is. Érvényesülését ugyanis még számos példán kimutathatnánk, ám ez a dolgon magán mit sem változtatna. A paradoxon a következő: Éppen a marxizmus klasszikusainak megállapításaihoz való betű szerinti ragaszkodás fedte el Lukács elől a fiatal Hegel mély rokonságát (elsősorban a fiatal) Marxszal, ha úgy tetszik, a történelmi materializmussal.

A fiatal Hegel megírása Buharin kirakatperének és kivégzésének évében fejeződött be, olyan korban íródott tehát, amikor a tekintélynek a tudomány területén is abszolútnak kellett lennie. Ebbe a képbe illik bele, hogy Marx, Engels és Lenin -- Hegel meghatározott munkáival kapcsolatban tett -- megállapításainak érvényeseknek kellett lenniök azokra a munkákra is, amelyeket nem is ismertek. Csak így fogadtathatja el, vélte bizonyára Lukács, könyvét s egyúttal magát Hegelt is. A biztonság kedvéért néhány alkalommal még Sztálin nevét is odaerőltette a marxizmus klasszikusainak a neve mellé -- tanulságul szolgálhat, hogy célját így sem érthette el: könyve csak 1948-ban je-

lenhetett meg először, Hegelt pedig maga Sztálin deklarálta a francia forradalom elleni feudális reakció ideológiájának.

Lukács nagyszabású Hegel-könyvének erényei (ilyenek szép számmal vannak, s ezeket már sokan méltatták) nemigen inspirálták a marxista Hegel-kutatókat, a fiatal Hegel munkássága máig is elhanyagolt területe a marxista filozófiatörténetnek. Sokkal inkább hatottak azonban hibái. Azok a munkák, amelyek Hegelnek a Fenomenológia előtti korszakával — többnyire csak érintőlegesen — foglalkoztak, az utóbbi években sem kísérelték meg e korszak saját-szerűségét megragadni. Így egyelőre igazat kell adnunk Habermasnak, aki — főként a marxista Hegel-kutatásnak címezvén mondandóját — rámutat, hogy Hegel jénai írásainak "különleges rendszertani szerepe" mind ez ideig nem kapott elég figyelmet. "Még mindig az a felfogás dominál", állapítja meg Habermas, "amelyet már Lasson is kinyilvánított, hogy ti. ezeket a munkákat a Fenomenológia előfutárának tekintik és a későbbi rendszerrel való párhuzamát hangsúlyozzák".¹⁶ A fiatal Hegel negatív befolyásának tudható be, hogy a Hegel ifjúkori írásaiból magyarul megjelent válogatás nem tartalmazza a dolgozatunkban sokat említett, talán legfontosabb két munkát, a Jénai logikát és az Erkölcsiséget. Ám az új idők jeleként a következő két megállapítás olvasható Almási Miklósnak a kötethez szolgáló kitűnő bevezető tanulmányában: "A munkával megszületett a rendszer dinamikus 'mozgatója'. Ez a 'tevékenység-oldal' Hegel fiatalkorában még nem stilizálódik pusztán szellemi praxissá...", illetve "Hegel ekkor még materialistább, mint későbbi rendszerépítő munkáiban".¹⁷

Hogy mennyiben tért el valójában a fiatal Hegel a későbbitől, erre a kérdésre Lukács könyve bizonyosan nem ad kielégítő választ. Ennek kidolgozása napjaink és a jövő kutatóinak nem méltatlan föladata.

¹⁶I. m. 786. o.

¹⁷Almási Miklós: "Az ifjú Hegel szenvedései", in: G. W. F. Hegel, Ifjúkori írások, Gondolat, Budapest 1982, 36., 38. o.

Ilona Koncz: "Der junge Hegel" — 50 Jahren nach

Der Aufsatz vertritt die These, dass das Buch von Georg Lukács, vor allem dessen "Jenaer Kapitel", heute, nach 50 Jahren, unter mindestens zwei Aspekten überholt ist. Erstens ist die Chronologie, auf deren Grund Lukács versucht hat, Hegels Jenaer Philosophie darzustellen, veraltet — seitdem Heinz Kimmerle die Ergebnisse seiner philologischen Arbeit in der Hegel-Studien (1967) veröffentlicht hat. Vor allem war es unmöglich, aufgrund dieser alten Chronologie, die wahre Bedeutung der sog. "Jenenser Logik in der Entwicklung von Hegel zu erkennen. Mit diesem wichtigen Manuskript beschäftigte sich Lukács sehr oberflächlich. Für ihn war die "Jenenser Logik" nur eine unvollkommene Vorstufe der Wissenschaft der Logik. Teilweise ist die Folge der falschen Datierung, dass Lukács das wahrhafte Verhältnis zwischen dem "Naturrechtsaufsatz" und dem "System der Sittlichkeit" übersah, und dass er den erstgenannten als viel entwickelter und wichtiger betrachtete.

Zweitens versucht der Autor nachzuweisen: die Weise, nach dem Lukács bei der Untersuchung der Texte des jungen Hegels immer von den Feststellungen von Marx, Engels und Lenin ausgeht, ist der Schuld daran, dass die Urteile von Lukács sich oft als unrichtig erweisen. Die Klassiker des Marxismus kannten nämlich die Texte des jungen Hegel gar nicht,

ihre Aussagen beziehen sich ausschliesslich auf Die Phänomenologie des Geistes bzw. die späteren Werken von Hegel. Daraus folgt das merkwürdige Verfahren von Lukács, dass er, statt der Entwicklung der ökonomischen Erörterungen Hegels zu folgen, "wo es nur möglich, Hegels Anschauungen in ... reifster Form" darstellt und kritisiert, das heisst, wie diese in den Vorlesungen von 1805—1806 von Hegel ausgeführt worden. Diese representieren nämlich, nach Lukács, "die reifste Form der Hegelschen Ökonomie in Jena vor der 'Phänomenologie'". Dies steht aber in einem Widerspruch mit der Absicht von Lukács, "die Wechselbeziehung zwischen der Entwicklung der ökonomischen Anschauungen Hegels und zwischen seiner rein philosophischen Dialektik" zu untersuchen, rechtfertigt aber gewissermassen die Verwendung der These von Marx, wonach "der Idealismus natürlich die wirkliche, sinnliche Tätigkeit nicht kennt". Dieses Verfahren ermöglicht Lukács neben der "Jenenser Logik" auch das "System der Sittlichkeit" nur oberflächlich zu erörtern, obwohl dieses Manuskript am nächsten zum (jungen) Marx, wie auch Lukács selbst steht. Das skrupulöse Festhalten an Marx-Zitaten verhindert so Lukács, die fast materialistischen Inhalte des "Systems der Sittlichkeit" aufzudecken und Hegels wirkliche Jenaer Entwicklung darzustellen.